

הרב אהרן בק

ברכת ההודאה בתפילת הכוהנים במקדש – מניין?

א. פתיחה

משמעותה של הקביעה "תפילות כנגד תמידין תקנום" (ברכות כו:): היא מעבר לכך שאנשי כנסת הגדולה סידרו שלוש תפילות (שחרית, מנחה וערבית) כנגד שלושה מיני קרבנות (תמיד של שחר, תמיד של בין הערביים ופדרים ואיברים שקרבים והולכים כל הלילה); התפילה נתקנה בכדי לעורר את זכר המקדש, לצפות לבנייתו ולבקש את השבתו.¹

גם נוסחי הברכות של תפילת העמידה נתקנו בזיקה לנעשה בבית המקדש. במאמר זה נעסוק במקורן של שלוש הברכות האחרונות של תפילת שמונה עשרה. ברכות אלו נלקחו מתוך תפילתם של הכוהנים עצמם, בתום ההכנות לקראת הקרבת קרבן התמיד של שחר. וכך מתואר המעמד במסכת תמיד (פ"ה מ"א):

אמר להם הממונה: ברכו ברכה אחת! והם ברכו, קראו עשרת הדברים, שמע, והיה אם שמע, ויאמר. ברכו את העם שלוש ברכות: אמת ויציב, ועבודה, וברכת כוהנים.²

הגמרא במסכת ברכות (יא:יב.) מבארת במסקנתה, שהכוונה ב"ברכה אחת" היא לברכת "אהבה רבה", ששימשה במקדש כברכת התורה;² לאחריה קראו הכוהנים את עשרת הדיברות; אחר קראו את קריאת שמע, על שלוש פרשיותיה; ולבסוף ברכו שלוש ברכות: "אמת ויציב" – שהיא הברכה שגם אנו אומרים אחר קריאת שמע, ועוד שתי ברכות נוספות. נראה בעליל, כי סדר התפילה המקוצר הזה מקביל לסדר התפילה שלנו כיום, במספר הבדלים:

1 כוונת חז"ל היא, כמובן, לתפילת שמונה עשרה, ואליה נתייחס גם אנו באומרנו "תפילה". נוסחי התפילות שיובאו במאמר הם לרוב כנוסח יוצאי אשכנז, אם כי ההבדלים בין הנוסחים בברכות שנעסוק בהן הנם מזערניים וכמעט שאינם משמעותיים.

2 וראה גם ירושלמי ברכות פ"א ה"ה.

א. הכוהנים לא בירכו את ברכת "יוצר אור", זאת משום שטרם הגיע זמנה. הם בירכו אותה בסיום עבודת התמיד; ואף ששינו את סדר הברכות ("אהבה רבה" לפני "יוצר אור"), הרי כבר הכריעה הגמרא בברכות שם, שסדר הברכות איננו מעכב.

ב. מאותה סיבה, הם גם קראו את קריאת שמע לפני זמנה. על כך אומרת הגמרא ביומא (לז:), כי "הקורא את שמע שחרית עם אנשי משמר [רש"י – 'הכוהנים, שהעבודה מוטלת עליהם']... לא יצא, מפני שאנשי משמר משכימין", וזאת מחשש "שמא תימשך עליהן העבודה ויימנעו לקרות" (רש"י שם).

ג. הכוהנים לא אמרו "ח ברכות, אלא רק שתי ברכות. הרא"ש, בפירושו למשנה במסכת תמיד, מבאר זאת משום ש"לא היה להם פנאי להתפלל "ח ברכות". אבל נראה יותר להסביר שלא הייתה קיימת תפילה כזאת של "ח ברכות, שרובה ככולה נתקנה לאחר החרבן ותוכנה הוא בקשת גאולה והחזרת המצב השלם של האומה (וראה להלן).³

ד. ההבדל שבו אנו מבקשים להתמקד כאן, נוגע לברכות התפילה שאמרו הכוהנים. בולטת העובדה שברכות אלו מקבילות לברכות האחרונות של תפילת שמונה-עשרה שלנו. אולם בעוד שאנו אומרים כיום **שלוש** ברכות, הכוהנים אמרו רק **שתי** ברכות: עבודה וברכת כוהנים. **השאלה שנבקש לשאול כאן היא: מניין נוספה הברכה השלישית לתפילת העמידה שלנו?**

נפתח את דיוננו בעיון בשתי הברכות שאמרו הכוהנים בבית המקדש.

ב. ברכת העבודה

ברכת העבודה היא ברכת "רצה" הנאמרת כיום. אולם ברור שברכה זו שאמרו הכוהנים שונה באופן מהותי מהברכה שאנו אומרים כיום, שכן הברכה שלנו כוללת בקשה להשבת סדר העבודה לדביר ביתו של ה', ואילו הכוהנים היו עומדים ומשרתים פני דר עליון בבית מקדשו הבנוי והקיים. לאור זאת, כדאי לעיין בנוסח הברכה שאמרו הכוהנים בתפילתם. לצערנו, לא נשתמר בידינו נוסח התפילה שלהם, וגם הפרשנים מביאים רק את נוסח החתימה של הברכה. אולם ניתן לשער בסבירות גבוהה מה היה

3. ייתכן שהבנת הרא"ש היא, שבהגדרתה של תפילת העמידה היא צריכה להכיל שמונה-עשרה ברכות כלשהן, ועקרונית היה גם על הכוהנים לברך "ח ברכות אחרות מאלו הנאמרות היום; אלא שלא היה להם פנאי.

תוכן הברכה. אם נתבונן בנוסח הברכה שלנו, נוכל לשים לב שהוא עוסק בשני נושאים שונים. ניתן להבחין בשני הנושאים הללו, ולראות אותם כשתי "קומות", כך שהקומה השנייה נבנתה על גבי הקומה הראשונה. הנושא הראשון – הקומה הראשונה – עוסק בענייני המקדש, והוא זה שנאמר בברכת הכהנים במקדש; עליו נוסף הנושא השני – הקומה השנייה – שמתאר את המצב שלאחר החרבן, וכך התקבל נוסח הברכה שבידינו.

לאור זאת נוכל לשער את נוסח הברכה המקורי של הכהנים בתפילתם, וזאת על ידי "השמטת" חלקי הברכה שנוספו רק אחר החרבן:

רצה ה' אלקינו בעמך ישראל, ואשי ישראל באהבה תקבל ברצון, ותהי לרצון תמיד
עבודת ישראל עמך.

נושאה של ברכה זו הוא תפילה על עבודת הקרבנות; הכהנים מבקשים מה' שיקבל באהבה את 'אשי ישראל ועבודתם', דהיינו שקרבנותיהם יעלו לפניו לרצון.

את הברכה הזו חתמו הכהנים בחתימה הקשורה לברכה. הירושלמי (יומא פ"ז ה"א) מציג את נוסח החתימה (אם כי בהקשר אחר, עליו נעמוד בהמשך):

על העבודה – 'שאותך נירא ונעבוד'.

הראשונים מציעים נוסחאות דומות ואחרות לחתימת הברכה:

'ברוך המקבל עבודת עמו ישראל ברצון'.⁴

'שאותך לבדך ביראה נעבוד'.⁵

'שאותך לבדך ביראה נעבוד, ברוך אתה ה' שוכן בציון'.⁶

כאמור, על גבי נוסח זה של הברכה "הולבשו" לאחר החרבן תוספות, המבטאות את שאיפתנו להשבת סדר העבודה. נוכל לזהות היטב תוספות אלו על ידי כך שנקרא את

4. רש"י ברכות יא: ד"ה ועבודה.

5. פירוש שני ברש"י שם; רש"י יומא סח: ד"ה ועל העבודה.

6. פירוש הרא"ש למסכת תמיד, שם. נראה שהתוספת "שוכן בציון" נלמדה על ידי הרא"ש מנוסח חתימת הברכה שלנו. אנו מסיימים: "המחזיר שכינתו לציון", ומתוך כך הסיק הרא"ש שבעבר הייתה חתימת הברכה דומה, אך במשמעות אחרת: "שוכן בציון".

נוסח הברכה שלנו, ונציין בכתב נטוי את כל התוספות על נוסח הברכה של הכוהנים בבית המקדש:

"רצה ה' אלקינו בעמך ישראל ולתפילתם שעה. והשב את העבודה לדביר ביתך, ואשי ישראל ותפילתם מהרה באהבה תקבל ברצון, ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך. [ואתה ברחמיך הרבים תחפוץ בנו ותרצנו]. ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים".

התוספת העיקרית היא בקשה להשבת העבודה ("והשב את העבודה לדביר ביתך"; "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים"). כמו כן נוספה בקשה לקבלת התפילה ("ולתפילתם שעה"; "ותפילתם מהרה"). נראה שבקשה זו איננה מקורית (כלומר: לא נאמרה על ידי הכוהנים במקדש, ונוספה רק בנוסח הברכה שלנו), והיא הוכנסה לברכת העבודה בעקבות סמיכותה לברכת "שומע תפילה" שלפניה (שלא נאמרה על ידי הכוהנים בתפילתם). ה"תפילה" שאנו מתפללים עליה בברכה הקודמת בפרט, ובכל הברכות האמצעיות בכלל, היא על גאולת ישראל והשבת המצב השלם. ברכת "שומע תפילה" חותמת את חלק הברכות האמצעיות של תפילת שמונה-עשרה, ומשמעותה: בקשה שה' ישמע את תפילתנו ויגאלנו. אין הכוונה כאן ל"תפילה" באופן כללי (תפילות פרטיות, תפילות על דברים אחרים וכו'), אלא בקשה על שמיעת התפילה לגאולת ישראל. בעקבות כך נוספה גם בקשה על קבלת התפילה בברכת "רצה", וגם כאן הכוונה היא – התפילה על הגאולה, שנאמרה (בנוסח תפילת העמידה שלנו) לפני כן.⁷

חתימת הברכה בנוסח שלנו השתנתה, כמובן, ואנו מסיימים בהמשך לבקשתנו בברכה עצמה:

ברוך אתה ה', המחזיר שכינתו לציון.

7 לכן נסמכה מילת "מהרה" למילה "ותפילתם"; ומעתה משמעות הבקשה שבאה מיד אחר כך: "ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך" – מתייחסת לשני הפנים של העבודה: עבודת הקרבנות וה"עבודה שבלב", היא התפילה. אמנם עיין גם בתוס' מנחות קי. ד"ה ומיכאל, שביאר אחרת, ובדברי ה"ט"ז והגר"א (הנזכרים להלן, הערה 16) על ש"ע או"ח סי' קכ. על נוסח יוצאי עדות המזרח יש להעיר, כי הוא מבקש לחבר ולקשר בין שתי ה"קומות" של התפילה, על ידי שימוש במילים בנות שורש זהה: אנו מבקשים שה' יחפוץ בנו **"וירצנו"** – ויגאלנו (כך בנוסח שלנו); או אז תהיה בקשתנו שה' **"ירצה"** את עבודתנו, ושתעלה עבודתנו זו **"לרצון"** – בעבודת הקרבנות (בנוסח הכוהנים).

ג. ברכת כוהנים

לכאורה, הכוונה בברכה זו היא לשלושת הפסוקים שאומרים הכוהנים גם כיום בעלותם לדוכן. אולם מצינו שהכוהנים אמרו ברכה זו בבית המקדש בסיום כל העבודה, וכפי שמתארת המשנה במסכת תמיד:

וברכו את העם ברכה אחת; אלא שבמדינה אומרים אותה שלוש ברכות [פירוש הרא"ש – 'מפסיק ביניהן ב'אמן'], ובמקדש ברכה אחת. במקדש היו אומרים את השם ככתבו, ובמדינה בכינויו. במדינה הכוהנים נושאים את ידיהם כנגד כתפיהם, ובמקדש על גבי ראשיהן" (פ"ז מ"ב).

מכך מסיקים התוספות (ברכות יא: ד"ה וברכת כוהנים), שהברכה שנאמרה אחר ברכת העבודה הייתה שונה במקצת: "אלא בלא נשיאות כפיים אמרו ברכת כוהנים, כמו שאנו אומרים".

לעומת זאת, הרמב"ם (הלכות תמידין פ"ו ה"ד), בתארו את תפילת הכוהנים, כתב: "והן פותחין וקורין 'אהבת עולם'... ו'רצה' ו'שים שלום' ". את דעת הרמב"ם ביאר תוס' יו"ט למסכת תמיד שם:

ואומר אני, שדעת הרמב"ם במה שכתב 'שים שלום', ולא כתב 'ברכת כוהנים', לפי שהוא סובר שלא היו אומרים ברכת כוהנים כלל, כיון שאין עכשיו [כלומר, בשלב זה של העבודה] נשיאת כפיים... ולפיכך כתב הוא, דהא דתנן 'ברכת כוהנים' היינו הברכה הנקרא כן על שם התחלת ש"ן, שמתחיל בה בברכת כוהנים, אבל הם לא היו מתחילים בה, אלא ב'שים שלום'.

אם כן, לדעת הרמב"ם הכוהנים לא אמרו את שלושת הפסוקים בשלב זה (אלא רק לאחר סיום העבודה). "ברכת הכוהנים" הנזכרת במשנה היא, למעשה, ברכת "שים שלום", והיא מכונה "ברכת כוהנים" רק בעקבות מנהגנו כיום בתפילה.⁸

למעשה, אם נשווה את נוסח ברכת "שים שלום" לפסוקי ברכת כוהנים, נמצא קשר ביניהם:

8. עיין בדברי התוס' יו"ט בביאור כינוי זה, על פי דברי הטור בסוף סימן קכא.

ה' יברך וישמך	שים שלום טובה וברכה חיים חן וחסד ורחמים עלינו ועל כל ישראל עמך.
פניו יאר ה' אלך ויחנך	ברכנו אבינו כולנו כאחד באור פניך , כי באור פניך נתת לנו תורת חיים ואהבת חסד וצדקה וברכה ורחמים וחיים ושלום.
פניו ישא ה' אלך וישם לך שלום	וטוב יהיה בעיניך לברכנו ולברך את כל עמך ישראל בשלומך . ברוך אתה ה', המברך את עמו ישראל בשלום . ⁹

ייתכן, לפי זה, שברכת הכוהנים המדוברת היא למעשה הרחבה של פסוקי ברכת הכוהנים (שאותם יגידו הכוהנים בסיום עבודתם כלשונם). ברכה זו מפתחת את מילות הפסוקים לכדי ברכה שלמה, שאותה בירכו הכוהנים בתפילתם.

ד. ברכת ההודאה

לאחר שבחנו את שתי הברכות המוזכרות במשנה במסכת תמיד – עבודה וברכת כוהנים, ניגש לברר את השאלה שהזכרנו לעיל. הכוהנים בתפילתם בירכו **שתי** ברכות מתוך **שלוש** הברכות האחרונות של תפילת העמידה שלנו. אנו מניחים כי הברכות בתפילה שלנו כיום מקבילות ונובעות מתוך תפילתם של הכוהנים בבית המקדש. אם כן, מניין הגיעה הברכה הנוספת, ברכת ההודאה, לתפילתנו?

ברכת ההודאה מוזכרת כבר במשנה במסכת יומא (פ"ז מ"א), אם כי בהקשר אחר לגמרי. שם מדובר על שמונה הברכות שמברך הכהן הגדול ביום הכיפורים, לאחר קריאת התורה:

9 אמנם בכל שלושת החלקים של ברכת "שים שלום" מוזכר השלום, אך רק בקטע השלישי מופיעה ברכה מיוחדת להשכנת השלום. בשני החלקים הקודמים מובא השלום כחלק מבקשה כללית גם על דברים אחרים (חיים, חן וחסד וכו').

ומברך עליה שמונה ברכות: על התורה, ועל העבודה, ועל ההודאה, ועל מחילת העוון, ועל המקדש בפני עצמו, ועל ישראל בפני עצמן, ועל הכהנים בפני עצמן, ועל שאר התפילה.

ואכן, בסדר הברכות הזה מופיעות שתי ברכות שלקוחות מתוך סדר התפילה: עבודה והודאה, ומסתבר שברכת הודאה זו היא ברכת "מודים" שאנו אומרים. גם בירושלמי על משנה זו, שהוזכר לעיל, מפורטת חתימתה של ברכת ההודאה:

על ההודייה – 'הטוב לך להודות'.

ובוודאי שנוסח חתימה זה לקוח מתוך ברכת "מודים".

אולם עדיין שאלתנו במקומה עומדת: כאן המדובר הוא בברכות שנאמרו על קריאת התורה, ולא כחלק מתפילת השחר. כמו כן, ברכות אלו נאמרו רק ביום כיפור, ומפיו של הכהן הגדול, ולא בכל יום על ידי הכהנים. נראה שברכת ההודאה של הכהן הגדול לא יכולה לשמש לנו מקור לברכת "מודים" שלנו. יתירה מזאת: מסתבר להנחה, שברכה זו של הכהן הגדול לקוחה אף היא ממקור אחר, וכפי שברכת העבודה שלו לקוחה מתוך תפילתם של הכהנים שבכל יום. במילים אחרות: גם ברכת ההודאה של הכהן הגדול ביום הכיפורים נלקחה מתוך תפילתם היומיומית של הכהנים. אם כך, הרי שברכת הכהן הגדול מצטרפת לשאלתנו ומגדילה אותה: הרי הכהנים ברכו רק שתי ברכות בתפילתם, ומניין נלקחה ברכת ההודאה הן לתפילתו של הכהן הגדול והן לתפילתו שלנו אחר החרבן?¹⁰

10 יש מי שרצה למצוא מקור לברכה זו בגרסה שונה של המשנה במסכת תמיד, ולתלות אותה ברמב"ם. וכך כתב הרמב"ם בפירושו למשנה זו (על פי הנוסח המודפס של פירושיו): "אחר כך אמר שהעם מברכין ג' ברכות, שהם: אמת ויציב, ו'רצה', ו'מודים' ו'שים שלום'. אבל על כך כבר העיר התוס' יו"ט: 'וזו לא ידענו מניין לו. ואי משום הברכות דכהן גדול ביומא (ריש פ"ז), דמסמיך הודאה לעבודה... מכל מקום הכא לא תנינן לה, ואף בחיבורו לא כתב כן'. ואכן, במשנה תורה לא הזכיר הרמב"ם את ברכת "מודים" בין ברכותיהם של הכהנים, וכפי שצוטט לעיל. כמו כן יש לציין, שבנוסח פירוש המשניות של הרב קאפח לא נזכרת ברכת ההודאה: "ואחר כך אמר שהם מברכין את העם שלוש ברכות, והם: 'אמת ויציב', ו'רצה', ו'שים שלום'". ומתקבל על הדעת שטעות סופר נפלה בפירוש המשניות שלפנינו, והמדפיס הוסיף "מודים" מעצמו, מתוך שגרת לשונו בתפילתו.

אם כן, אנו שבים לשאלה, מניין לקוחה ברכת ההודאה? נראה לענ"ד להעלות כאן השערה לגבי מקורה של ברכה זו בתפילתם של הכוהנים בבית המקדש, וזאת מתוך כך שננסה לדמיין לעצמנו את אשר התרחש שם.

ה. ברכת העם

המשנה מגדירה את הברכות שברכו הכוהנים כברכות שמכוונות אל העם: "וברכו את העם שלוש ברכות". מכאן שהכוהנים לא היו לבדם בשעת התפילה, אלא היה נוכח גם קהל העם, שעמדו וצפו בעבודתם של הכוהנים.

מן הסתם היו כאלה שהשכימו קום עם קריאת הגבר, עוד לפני עלות השחר,¹¹ וביקשו לחזות במו עיניהם בעבודת הקודש של הכוהנים. זמן רב הם המתינו בציפייה דרוכה, מביטים על ההכנות המרובות של הכוהנים לקראת הקרבת קרבן התמיד של שחר. הם ראו את הכוהנים נכנסים בזריזות לעזרה בסוף הלילה ומסיירים בה לאור אבוקות של אור; הם ראו את הכהן שנכנס באפלולית האחרונה לתרום את הדשן, דמותו נבלעת בינות לכלי העזרה, ורק קולו של גלגל הכיור העיד על מעשיו; הם ראו את ההכנות הקדחתניות של המזבח על ידי הכוהנים: פינני האיברים והפדרים, העלאת האפר לתפוח, הוספת גזירי עצים – הכל נעשה בזריזות ובזהירות, מתוך רגשי קודש ויראת כבוד; הם ראו את הכוהנים מסתדרים במעגל מסביב לממונה, אווירת ציפייה קדושה חופפת עליהם, וכולם מביטים בתקווה בידו המסתובבת של הממונה – המגלילה ביניהם את המלאכות הבאות – שתיעצר על ראשם; הם חיכו בכיליון לב, ביחד עם הכוהנים עצמם, עד שיעלה אור ראשון מעל הרי חברון, שיסמן את ראשית הבוקר ותחילת זמן הקרבת התמיד.

והנה הפציע השחר! עיניהם של כל האנשים מסביב עקבו בדריכות אחר הכוהנים, שמיהרו והתחילו להכין את הקרבן: הללו ניגשו להביא את הטלה ולבקר אותו ממומים, והללו פנו אל לשכת הכלים להוציא משם את הכלים הדרושים. והנה נשמע קולו של שער ההיכל הכבד נפתח, ומכריז שהכל מוכן ומזומן להקרבת הקרבן. ולבסוף – ניגשו הכוהנים בהתרגשות של מצווה למעשה שחיטת הקרבן ולהכנת איבריו להעלאה על גבי המזבח.

כאן עצרו הכל את מלאכתם, ובאו אל לשכת הגזית לשאת את תפילת השחר.

11 ראה תמיד פ"א מ"ב; יומא כ:.

בִּירְכוּ הַכּוֹהֲנִים אֶת בְּרַכַּת הַתּוֹרָה ("אֵהָבָה רַבָּה"), קְרָאוּ אַחֲרֶיהָ אֶת עֶשְׂרֵת הַדִּיבְרוֹת וְאֶת פְּרָשִׁיּוֹת שְׁמַע, וְאִזּוּ נִיגְשׁוּ לְבָרֵךְ אֶת הָעָם. בְּרַכְתֶּם שֶׁל הַכּוֹהֲנִים אֶל הָעָם הוֹרֵכְבָה מִשְׁלוֹשׁ בְּרַכּוֹת: "אִמַּת וַיְצִיב" – שֶׁהִיא חֲתִימַתָּה שֶׁל קְרִיאַת שְׁמַע, הַמְכַרְזִיזָה כִּי כָל מִה שֶׁנֶּאֱמַר עַל יָדָם קוֹדֵם לְכֵן הוּא יְצִיב וְקִיִּים; "עֲבוּדָה" – הִיא תְּפִילָה עַל קְבֻלַּת הַקְּרַבְנוֹת; וְ"בְּרַכַּת כּוֹהֲנִים" – הִיא תְּפִילָה וּבְרַכָּה שֶׁה' יִשְׁכֵּן שְׁלוֹמוֹ עַל הָעָם.

כִּיצַד הִגִּיב הָעָם לְכָל הַמְרָאָה שֶׁנִּגְלָה מוֹל עֵינָיו? מַה עָשָׂה הָעָם כְּאִשֶּׁר שְׁמַע אֶת בְּרַכּוֹתֵיהֶם שֶׁל הַכּוֹהֲנִים? נִרְאָה לָנוּ לְשַׁעֵר, שֶׁבִּשְׁלֵב זֶה, מִיָּד עִם שְׁמִיעַת בְּרַכּוֹתֵיהֶם שֶׁל הַכּוֹהֲנִים, נִפְל הָעָם עַל פְּנֵיו, כְּרַע וְהִשְׁתַּחֲוּוּהוּ, וְהוֹדָה לְקַבְ"ה עַל כָּל הַטוֹב אֲשֶׁר גָּמַל עִמּוֹ. **זֹהוּ בְּרַכַּת הַהוֹדָאָה!**

בְּמִלִּים אַחֲרוֹת: לֹא הַכּוֹהֲנִים בִּירְכוּ בְּרַכָּה זֹאת, אֲלֵא הָעָם, שֶׁצִּפָּה בְּמִתְרַחֵשׁ וּבִיטָא אֶת תַּחוּשׁוֹתָיו וְאֶת רִגְשֵׁי הַהוֹדָיָה שֶׁהִצִּיפוּ אֶת לִיבּוֹ; וּבְעוֹד הָעָם מוֹדִים לַה' עַל טוֹבוֹתָיו – הוֹסִיפוּ הַכּוֹהֲנִים וּבִירְכוּ אֶת הָעָם בְּבְרַכַּת "שִׁים שְׁלוֹם".

וּמִכַּאֵן לְתְּפִילַת הָעֵמִידָה שֶׁלָּנוּ. אֲנִשִּׁי הַכֹּנְסַת הַגְּדוּלָה, בְּבוֹאֵם לְתַקֵּן אֶת תְּפִילַת שְׁמוֹנֵה עֶשְׂרֵה שֶׁלָּנוּ, בִּיקְשׁוּ לְהַזְכִּיר וְאֶפִּילוֹ לְשַׁחֲזֵר אֶת מַה שֶׁאִירַע בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ בְּזִמְנֵי הַקְּרַבַּת תְּמִיד שֶׁל שָׁחַר. שֶׁאִיפְתָּם הִיִּתְּהָ שֶׁגַּם הַמִּתְפַּלֵּל הַיּוֹם, לְאַחַר הַחֲרָבָן, שֶׁאִינָנוּ רוֹאֵה אֶת הַנְּעִשָׂה בְּמִקְדָּשׁ וְאִינָנוּ חוֹוֶה בְּצוּרָה מוֹחֲשִׁית אֶת הַחוּוִיָּה הָעִילָאִית הַזֹּאת, יוֹכֵל לְפַתַּח אוֹתָהּ בְּקִרְבּוֹ וּלְהַעֲלוֹתָהּ בְּעֵינֵי רוּחוֹ.

עִיקָרָה שֶׁל תְּפִילַת שְׁמוֹנֵה-עֶשְׂרֵה, לְפִי זֶה, הוּא הַבְּרַכּוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת שֶׁלָּהּ, שֶׁנִּתְקַנּוּ בְּמִקְבִּיל לְבְּרַכּוֹתֵיהֶם שֶׁל הַכּוֹהֲנִים בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ. אֲלֵא שֶׁהִיא צוּרָה לְהַקְדִּים לָהֵן אֶת הַבְּרַכּוֹת הָאַמְצָעִיּוֹת, הַמִּתְאַרְרוֹת אֶת תְּהִלַּת הַגְּאוּלָּה, שֶׁלֵּב אַחַר שֶׁלֵּב.¹² אִין כֹּאֵן רַק תִּיאוֹר הַיִּסְטוֹרִי-עֵתִידִנִי תִיאוֹרְטִי, שֶׁנוֹעֵד לְלַמֵּד אֶת הַמִּתְפַּלֵּל לְמַה עָלָיו לְצַפּוֹת וְעַל אֵלּוֹ שֶׁלֵּבִים שֶׁל הַגְּאוּלָּה עָלָיו לְהַתְפַּלֵּל. מִטְרַתֵּן שֶׁל בְּרַכּוֹת אֵלּוֹ הִיא לְהַצְעִיד אֶת הַמִּתְפַּלֵּל, צַעַד אַחַר צַעַד, בְּנִתִּיב שֶׁל בְּנֵי יְרוּשָׁלַיִם וְהַשְּׁבֵת הַשְּׁכִינָה לְצִיּוֹן. בְּמַהֲלֵךְ הַתְּפִילָה יִתְקַדֵּם הַמִּתְפַּלֵּל יָד בְּיָד עִם תְּהִלַּת הַגְּאוּלָּה, וְיִלָּךְ וַיְצִייר בְּעֵינֵי רוּחוֹ וְנִשְׁמַתּוֹ – גַּם אִם אִין הַדְּבָרִים קִיִּימִים בְּמִצִּיאוֹת עֵדִיִן – אֶת הַמִּצְבָּה הַשְּׁלֵם שֶׁל הָאוּמָה, הוֹלָךְ וְנִתְקַן. וְכִמוֹ יְצִירַת אֲמִנוֹת, שֶׁהוֹלְכַת וּמִשְׁתַּלְמַת עִם כָּל מִשִּׁיחַת מִכְחוּלוֹ שֶׁל הַצִּיּוֹר, כִּךְ תִּלָּךְ הַגְּאוּלָּה וְתִתְכַוֵּן בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ שֶׁל הַמִּתְפַּלֵּל, תְּעִתִּיק אוֹתוֹ מִמִּקְוֵמוֹ הַנוֹכַחִי וְתִדְאָה אוֹתוֹ עַל כִּנְפֵי רוּחַ אֵל עֵבֶר יְרוּשָׁלַיִם הַשְּׁלֵמָה וְהַבְּנוּיָה...

וכאשר יראה המתפלל בדמיונו את הארץ שבה ומצמיחה את פירותיה; הולכת ומתמלאת בבניה, שחוזרים אליה מארבע כנפות הארץ ומכוננים בה את מדינתם; את ירושלים הולכת ונבנית, מייסדת בתוכה את בית מלכותו של בן-דוד ובונה את בית המקדש בתוכה בפאר ובהדר, או אז יוכל להתייצב אף הוא בשערי העזרה, ולהתבונן – כמעט באופן ממשי – בעבודתם של הכהנים עם שחר.

הוא יראה את הכהנים מכינים את ההכנות להקרבת הקרבן – בדיוק כפי שתואר לעיל, וכפי שראה כל קהל הצופים בזמן שבית המקדש היה בנוי; הוא ישמע את ברכתם של הכהנים, שתתקבל עבודתם ברצון – ושפתיו ידובבו מאליהן את ברכת "רצה"; מעוצמת המעמד הוא יכרע וישתחוה, ויודה וישבח את ה' ביחד עם כל העם הניצבים בפתח העזרה בברכת "מודים"; וביחד עמם הוא ישמע את הכהנים עונים ומברכים את העם בשלום – בברכת "שים שלום"...

תיאור נשגב זה איננו אלא התהליך הרוחני-חוייתי שעובר המתפלל בתפילתו, והוא עומק משמעותו של המשפט שבו פתחנו את דברינו: "תפילות – כנגד תמידן תקנום".

ו. "ויברכו את העם"

כאמור, נוסח התפילה שלנו, המורכב משלוש ברכות, מטרתו לשחזר את מעמד התפילה של הכהנים בבית המקדש לפני הקרבת קרבן התמיד. אמירת הברכות האחרונות, אחרי הקדמת הברכות האמצעיות שבנו אט אט את בית המקדש והביאו את המתפלל לחזות בו בדמיונו, מחזירה את המתפלל אל אותם הרגעים המרוממים שבהם נשאו הכהנים תפילה וברכה, והעם כרע והשתחוה והודה לה.¹³

13 מן הראוי להוסיף כאן הערה חשובה: עד כה עסקנו בתפילתו של היחיד; אולם עיקרה של תפילת העמידה היא דווקא תפילת הציבור, קרי: חזרת הש"ץ (עיין ראש השנה לד:; בית יוסף, אר"ח סי' קכד, בשם תשובת הרמב"ם; ב"ח שם, אות ג ועוד). ובעוד שהיחיד בתפילתו מדמיין בעיני רוחו את תפילת הכהנים במקדש, הרי שתפילת שליח הציבור ממחישה זאת בפועל. כך מברך החזן את תפילת "רצה", ובתגובה – כורעים הציבור ומשתחוים, ואומרים (ביחד עם החזן) את ברכת "מודים" (המכונה "מודים דרבנן"); ואז עולים הכהנים על הדוכן, נושאים את כפיהם, והחזן ממשיכם בברכת "שים שלום". ויש להאריך עוד בדברים על מהותה של תפילת הציבור, על תפקידו של הש"ץ ועל זיקתה הישירה לבית המקדש, אך לא כאן מקומם.

נראה שניתן לנו למצוא את מקורה של התפילה – הן זאת של הכוהנים בבית המקדש, והן זאת של ימינו – בפסוקי התורה. דומה שמעמד כזה כבר אירע בעבר, והוא מתואר לנו בפרשת "שמיני", בפירוט המאורע המרכזי של יום חשוב ומופלא זה – היום השמיני לימי המילואים.

פתח לראיית המעמד בצורה כזאת פותח לנו הנצי"ב בביאורו לתורה. הנצי"ב עומד על הכפילות שבברכת אהרן את העם, כפי שמתואר בפסוקים:

וישא אהרן את יָדוֹ אֶל הָעָם וַיְבָרְכֵם. וירד מעשת החטאת והעלה והשלמים. ויבא משה ואהרן אל אֱהֱל מוֹעֵד, ויצאו, וַיְבָרְכוּ אֶת הָעָם. וַיֵּרָא כְבוֹד ה' אֶל כָּל הָעָם. ותצא אש מלפני ה', ותאכל על המזבח את העלה ואת החלבים, וַיֵּרָא כָּל הָעָם וירגו ויפלו על פניהם (ויקרא ט', כב-כד).

בפעם הראשונה, אהרן נושא את ידיו ומברך את העם: "וישא אהרן את יָדוֹ אֶל הָעָם וַיְבָרְכֵם". על פסוק זה מביא רש"י מהספרא, שהכוונה היא ל"ברכת כוהנים: יברך, יאר, ישא"¹⁴. אולם לאחר מכן, אחר שנכנסו לאוהל ומועד ויצאו משם, מברכים אהרן ומשה בשנית את העם: "ויברכו את העם". מהי, אם כן, משמעותה של הברכה הכפולה?

אומר על כך הנצי"ב שם:

למדנו שתי פעמים ברכת כוהנים, כמו שכתבו התוס' (ברכות יא: ד"ה וברכת כוהנים), דברכת כוהנים בנשיאות כפיים היה אחר עבודה, אבל היה עוד בתפילה לפני עבודה, כמו שאנו מזכירים בתפילה. והיינו כמו באותו יום, שהיו שתי פעמים ברכת כוהנים; אלא דבאותו יום היה ברכת כוהנים שבתפילה מאוחר, משום להסמיך לראיית הכבוד.

כלומר: על פי דברי התוספות (שהובאו לעיל), היו הכוהנים שבבית המקדש מברכים פעמיים את העם בפסוקי ברכת הכוהנים: עם סיום ההכנות להקרבת קרבן התמיד, כפי שתואר לעיל, ולאחר סיום העבודה. הפעם השנייה הייתה ברכה בנשיאת כפיים (תמיד פ"ז מ"ב), והיא ציינה את סיום העבודה, ואילו הפעם הראשונה, שהייתה חלק מתפילתם של הכוהנים (שם פ"ה מ"א), נבדלה ממנה בכך שבה לא נשאו הכוהנים את כפיהם במהלך הברכה.¹⁵ גם ביום השמיני של ימי המילואים, מסביר הנצי"ב, בירך

14 ראה גם סוטה לח ע"א.

15 לעיל ראינו כי הרמב"ם חלק בנקודה זו על התוס', והסביר שבפעם הראשונה לא אמרו הכוהנים את פסוקי ברכת הכוהנים, אלא את ברכת "שים שלום".

אהרן הכהן פעמיים את העם, כפי שינהגו בניו לעתיד לבוא בבית המקדש: פעם כחתימת העבודה ופעם כחלק מתפילתו; אלא שאז הפך אהרן את סדר הברכות: הפעם הראשונה הייתה אחר סיום העבודה, ואז נשא את כפיו בברכתו ("וישא אהרן את ידו אל העם ויברכם"),¹⁶ ורק לאחר מכן הוסיף את הברכה ללא נשיאות הכפיים ("ויברכו את העם"), כחלק מתפילתו. הטעם לכך הוא, שאהרן ביקש להסמיך את התפילה לראיית הכבוד, וכפי שמתואר בהמשך הפסוק: "וַיֵּרָא כְבוֹד ה' אֵל כָּל הָעָם".

אם נמשיך בדרכו של הנצי"ב, נוכל להרחיב את ראייתנו את הפרשה ולבחון את סדרו של המאורע כולו. הנצי"ב עסק בשתי הפעמים שבהן בירך אהרן את העם; אולם בין שתי הברכות מתארים הפסוקים את כניסתם של משה ואהרן לאוהל מועד ויציאתם משם. וכבר התקשו חז"ל והפרשנים בכניסה זו: מה הייתה מטרתה? מה עשו משה ואהרן בפנים? והרי בכתוב לא מתוארים כל פעולה או מעשה שעשו שם! על כך משיב רש"י, בשם המדרש:

מצאתי בפרשת מילואים בברייתא הנוספת על תורת כוהנים שלנו: למה נכנס משה עם אהרן? ... דבר אחר: כיון שראה אהרן שקרבו כל הקורבנות ונעשו כל המעשים ולא ירדה שכינה לישראל, היה מצטער ואומר: יודע אני שכעס הקב"ה עלי, ובשבילי לא ירדה שכינה לישראל. אמר לו למשה: משה אחי, כך עשית לי, שנכנסתי ונתביישתי? מיד נכנס משה עמו וביקשו רחמים, וירדה שכינה לישראל (רש"י שם כג).

משה ואהרן נכנסו לאוהל מועד על מנת להתפלל שתדך השכינה לישראל; ולאחר מכן יצאו אל הקהל וברכו אותו בברכת כוהנים. נוסיף על כך את דברי רש"י, המפרט את ברכתם של משה ואהרן אל העם:

'ויצאו ויברכו את העם' – אמרו: 'זיהי נעם ה' אלקינו עלינו' (תהילים צ, ז), יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם!

ואכן, בסופו של דבר ירדה השכינה ונגלתה לעיני כל העם בדמות האש שיצאה מלפני ה' ואכלה על המזבח את העולה והחלבים. והעם, בתגובה: "וַיֵּרָא כָּל הָעָם וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם".

לא נתקשה לזהות כאן את שלושת המרכיבים של תפילת הכוהנים בבית המקדש: משה ואהרן מתפללים שתדך שכינה לישראל (=הכוהנים מתפללים שיתקבל קורבנם ברצון); העם נופל על פניו בהתגלות השכינה (=העם כורע ומשתחוה ומודה לה);

16 וכך ביארה זאת גם הגמרא במגילה יח., עיין שם ובדברי הגר"א בביאורו לשו"ע, או"ח סי' קכ.

ומשה ואהרן מוסיפים לברך את העם שתשרה השכינה במעשה ידיהם (=הכוהנים מברכים את העם בברכת שלום).¹⁷

הנה כי כן, מצאנו גם את מקורה של תפילת הכוהנים בבית המקדש, והוא: מעמד היום השמיני של ימי המילואים. מתפילתם של משה ואהרן באוהל מועד נוסדה ברכת העבודה; ומברכתם את העם ומנפילת העם על פניו ברינה נוסדו ברכת כוהנים וברכת ההודאה.

תפילתם של הכוהנים בבית המקדש חוזרת ועולה בעיני רוחנו בכל תפילה מחדש, ואנו חוזים בה בדמיונו גם כיום, באומרנו את שלוש הברכות האחרונות של תפילת העמידה: "רצה", "מודים" ו"שים שלום". וליבנו מתמלא ציפיה אדירה להשבת סדר העבודה לירושלים ולהשכנת השכינה בבית המקדש, וכבוד ה' – שנגלה לעיני העם ביום השמיני של ימי המילואים – ישוב וייראה אלינו שנית!

17 להשלמת התמונה יש להבהיר, כי אף על פי שבתורה מתוארים הדברים ברצף כרונולוגי, וכביכול קרו הדברים בזה אחר זה: ברכת משה ואהרן לעם, יציאת האש מלפני ה' ונפילת העם על פניהם, הרי שמסתבר יותר לקרוא את הפסוקים כך שלמעשה התרחשו שלושת הדברים בעת ובעונה אחת: משה ואהרן מברכים, העם נופל על פניו ואש יוצאת מלפני ה'.